

FARSDİLLİ ƏDƏBİYYATDA SATİRA VƏ YUMORUN ƏHƏMİYYƏTİ

Rauf QULUZADƏ,

Bakı Dövlət Universitetinin Şərqşünaslıq
fakültəsinin müəllimi,
10zt037@mail.ru

Xülasə. Bu məqalədə farsdilli ədəbi mənbələrdə rast gəlinən, əsasən, klassik dövrə, müəyyən qədər də müasir dövrə aid olan yumor növlərini təsvir etməyə çalışmışıq. Qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə İslam mədəniyyətində yumora müəyyən ümumi baxış formalaşmışdır. Müasir fars ədəbiyyatında poeziya və nəsrə klassik yumorun müəyyən formaları saxlansa da, onlar, əsasən, Qərb ədəbiyyatının təsiri altında yaranmış yeni tərz və yeni janrlar şəklində tətbiq edilmişdir. Məşrutə inqilabı (1905-1911) illərində müstəqil mətbuatın yüksəlişi həm nəzm, həm də nəsr formasında satirik jurnalistika üçün yeni imkanlar açmışdır. 1920-ci ildən başlayaraq İranda müasir nəsr ədəbiyyatının dominant formasına çevrilən satira və yumor müasir cəmiyyətin yanlışlarını tənqid etmək üçün təsirli bir vasitə olmuşdur.

AÇAR SÖZLƏR: Klassik və müasir farsdilli ədəbiyyat, satira və yumor, İranın satirik şair və yazıçıları.

Рауф Гулузаде

ЗНАЧИМОСТЬ САТИРЫ И ЮМОРА В ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Резюме. В этой статье мы попытались описать типы юмора, встречающиеся в персоязычных литературных источниках, принадлежащих в основном к классическому периоду и в некоторой степени к современному периоду. Следует отметить, что в исламской культуре в целом сформировался определенный общий взгляд на юмор. В современной персидской литературе в поэзии и прозе сохранились отдельные формы классического юмора, но они нашли применение главным образом в виде новых стилей и новых жанров, созданных под влиянием Западной литературы. Возникновение независимой прессы в период Конституционной революции (1905-1911) открыло новые возможности для сатирической журналистики как в стихах, так и в прозе. Сатира и юмор, ставшие доминирующей формой современной прозы в Иране с 1920 года, стали эффективным инструментом критики ошибок современного общества.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Классическая и современная персидская литература, сатира и юмор, писатели и поэты-сатирики Ирана.

Rauf Guluzade

THE SIGNIFICANCE OF SATIRE AND HUMOR IN THE PERSIAN LITERATURE

Summary. *In this article we have attempted to describe the types of humor found in the Persian-language literary sources belonging mainly to the classical period and to some extent to the modern period. It should be noted that the Islamic culture completely has developed a certain general view of humor. Although certain forms of classical humor have been preserved in modern Persian literature in poetry and prose, they have mainly been applied in the form of new styles and new genres created under the influence of Western literature. The rise of an independent press during the Constitutional Revolution (1905-1911) opened up new opportunities for satirical journalism in both verse and prose. Satire and humor, which have become the dominant form of modern prose in Iran since 1920, have become effective tools for criticizing the mistakes of the modern society.*

KEYWORDS: *Classical and modern Persian literature, satire and humor, satirical writers and poets of Iran.*

Zarafat etmək və zarafatlaşmaq bütün mədəniyyətlərdə müxtəlif formalarda özünü göstərən insana xas olan xüsusiyyətdir. Yumor hissi ətrafdakı, dünyadakı ziddiyyətləri aşkar etmək, hadisələrin gülüş doğuran tərəflərini görmək kimi intellektual qabiliyyətdir. Həm psixoloji, həm də sosial cəhətlərini nəzərə alsaq, yumor fiziki və sosial mühitin insan üçün yaratdığı çoxsaylı məhdudiyyətlərdən birinin bir anlıq aradan qaldırılması zamanı yaranan rahatlıq hissi kimi qəbul edilir [1]. Yumor insanlar arasında aktual münasibətlər zamanı davranış və söhbətlərdə hazırcavab fikirlər söylədikdə və ya gülməli hekayələr danışdıqda bəzən qəsdən, bəzən bilməyərəkdən yararır. O, sosial və siyasi tənqid aləti kimi istifadə edildikdə çox zaman senzuranın qurbanına çevrilir. Ədəbiyyat yumorun müxtəlif növlərini əks etdirir. Bu da öz növbəsində xüsusi yumoristik janrın yaranmasına səbəb olmuşdur.

Adətən müəyyən bir etnik qrupa yumorun müəyyən bir növü aid edilir. Onu həmin qrupa aid olanlar, həm də olmayanlar asanlıqla tanımalıdırlar. Belə yumor etnik qrupların subyektiv zövq və inanclarından yarana bilər. Ənənəvi fars cəmiyyəti üçün dostlar arasında toplantılar, görüşlər zamanı, məclislərdə yumordan çox istifadə edilməsi səciyyəvidir: bu, özünü hazırcavab qonaqların söhbətlərində, eləcə də məclisi əyləndirmək üçün ifa edilən mahnılarda göstərir. Demək olar ki, hər bir klassik fars şairinin əsərlərində söhbətləri şənləndirən zarafatyana misralar və təbəssüm doğuran dördlük (rübai) nümunələri mövcuddur.

Konkret olaraq fars yumorunun mövcud olub-olmaması məsələsini kənara qoysaq, “İslamda yumor” etiketinə aid bir neçə cümlə yazmaq istərdik. Bu, ilk növbədə, sosial və dini meyarlarla müəyyənləşdiyi üçün etnik mənsubiyyətə bağlı deyil. Qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə İslam mədəniyyətində yumora müəyyən ümumi baxış formalaşmışdır və müxtəlif bədii mətnlərdə təsbit edilən yumoristik danışq ənənəsi yaranmışdır.

Müsəlman etikası çərçivəsində olan yumorun qəbulu və icazəli olması məsələsi fundamental

əhəmiyyət kəsb edir. Bu məsələyə həqiqi möminin münasibəti ilə ciddi baxılmalıdır. Hədislərdə bu barədə bəzi fikirlərə rast gəlmək olar. “Qəlbi qaraldan yersiz gülüşlərin” əvəzinə təbəssümün üstün olması, insanlara zərər verməyən və onların ləyaqətini alçaltmayan xoşniyyətli zarafata icazə verilməsi qeyd edilmişdir.

Peyğəmbər (s) özü də hərdən insanlarla, xüsusən də qadın və uşaqların könlünü açmaq üçün zarafat edirdi. Yaşlı qadınların cənnətə girə bilməyəcəyini qeyd etməsi onun yumorunun bir nümunəsidir. Bunu eşidən yaşlı bir qadın çox kədərləndikdə o, “Allah əvvəlcə onları əvvəlkindən daha gənc edir”, - demişdir. Eyni lətifəyə Caminin “Bəharistan” əsərində və Fəxrəddin Əli Təvafinin məşhur yumoristik lətifələr və aforizmlər toplusunda da rast gəlinir [1].

Bu məqalədə farsdilli ədəbi mənbələrdə rast gəlinən, əsasən, klassik dövrə aid olan yumor növlərini təsvir etməyə çalışmışıq. İslam mədəniyyətində müxtəlif dillərdə, o cümlədən fars dilində yazılmış lətifələr, gülməli hadisələr təsvir olunmuş mətnlərdən ibarət zəngin yumoristik material mövcuddur. Məsələn, əslən ərəb olan Bəhlul Danəndə və Juha obrazları fars komik rəvayətlərində də tez-tez görünür. Sədi və Cami kimi farsdilli şairlər də əsərlərində tipik ərəb cəmiyyətinə aid zarafatlar və gülməli hadisələr qələmə alırdılar.

Bu satirik ədəbi materialın çoxu İslamın ilk əsrlərində Mədinədə və erkən Abbasilər dövründə İraq şəhərlərində əyləncəsevər insanların mühiti haqqında məlumat verən mənbələrdən əldə edilmiş və farsdilli ədəb-ərkan ədəbiyyatı kateqoriyasına aid bir çox yazılarda nəql olunmuşdur. Fars ədəbiyyatının qiymətli nümunələrindən olan “Qabusnamə” dünyanın bir çox xalqlarının dillərinə tərcümə edilmiş və məzmun rəngarəngliyinə görə bütün dünyada məşhurlaşmışdır.

Bu hikmət kitabı bəzi mənbələrə görə, Ziyarilər xanədanının son hökmdarı Ünsürülməali Keykavus ibn İsgəndər ibn Qabus ibn Vəşmgir ibn Ziyar tərəfindən 1082-ci ildə oğlu Gilanşaha bir “vəsiyyətnamə”, ya da “nəsihətnamə” kimi yadigar olaraq yazılmışdır [2]. Başdan sonacan nəsihətamiz, hikmətli sözlərlə zəngin olan bu əsərdə bəzi tərbiyəvi məqamlar yumorun dili ilə verilmişdir. Onlardan nümunə təqdim edək: “Qoyun sürüsü saxlayan bir nəfər südü su ilə durulaşdırıb satırdı. Bir gecə sürünü örüşə aparən çoban yatarkən sel qoyunları aparır. Ertəsi gün çoban qoyun sahibinə deyir: “Dünən gecə südə qatdığım sular bir yerə yığılıb qoyunları apardı”. Digər hekayədə bir gənc əsaya söykənmiş, qədd-qaməti əyilmiş yüz yaşlı bir kişiyyə yaxınlaşıb yay kimi əyilmiş çubuğa işarə edərək istehza ilə ondan yayını neçəyə satacağını soruşur. Qoca cavabında deyir: “Əgər kifayət qədər gözləsən, həyat bunu sənə havayı verəcək, baxmayaraq ki, sən buna layiq deyilsən”.

Keykavus oğluna zarafat edərkən qəti şəkildə nalayiq sözlərə əl atmamağı, insanları ələ salmamağı tövsiyə edirdi. Lakin bir sıra klassik fars şairləri və satirikləri tərəfindən bu tövsiyələrə əməl olunmamışdır. Bununla belə, son zamanlarda klassik müəlliflərin sərbəst şəkildə tabu sözlər və kobud irqçi ibarələr olan satirik-yumoristik əsərlərinin nəşr edilməsi kəskin şəkildə məhdudlaşdırılmışdır. Bunun bariz əlaməti müasir redaktorların klassik mətnləri bu cür ifadələrdən təmizləmək və onları nöqtələrlə əvəz etməsidir [1].

Yumor terminologiyası müasir farsca istifadədə əsasən ərəb dilindən alınma sözlərdən ibarətdir. İki yüzdən çox terminin siyahısına Əli-Əsgər Hələbinin monoqrafiyasında rast gəlmək olar. Ən çox yayılmış terminlər “mezah”, “tənz” və “həzl”dir. Sonuncu termin, xüsusilə bütün növ qəsidələrdə və

divan başlıqlarında rast gəlinən ümumi “həzliyat” termini kimi geniş istifadə olunur. Həmin termin onun əksi olan “cidd” (ciddilik) termini ilə birlikdə müsəlman əxlaqında yumorun icazəli olması haqqında söhbətlərin mövzusunı ifadə edir (“əl-Cidd və əl-Həzl”).

Həcv adlanan satira kateqoriyası daha sərtidir, çünki xoş zarafatdan fərqli olaraq, ələ salınan şəxsi bilərəkdən hörmətdən salmaq məqsədi daşıyır. Çox qısa, gülməli hekayə isə lətifə adlanır. Lirik poeziyada qəzəl və mədhiyyədən ibarət panegiriklərin proloqunda bəzən yumorlu sətirlərə rast gəlmək olar. Lakin bunlar ciddi lirik janrlardır ki, zarafatçı söhbətlər edilən məclislərdə yaşanan şənliyi demək olar ki, heç vaxt təsvir etmir. Bununla belə, bu cəhətlər XII əsrin əvvəllərində yazılmış Məsud-e Sədi Salmanın adsız məsnəvisində və Sənainin “Motayəba-name” məsnəvisində öz izlərini buraxmışdır.

Orta əsrlər fars ədəbiyyatının, qəzəl janrının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Sədi Şirazinin (1210-1292) “Gülüstən” əsəri ictimai həyatda istifadə edilə biləcək mövzularda çoxlu hazırcavab satirik-yumoristik misralarla zəngindir. O, XIII əsrin ən böyük fars satirik şairi hesab olunur. Sədinin satira və yumoru adətən incə, əyləncəli və eyni zamanda da ibrətamizdir. Qərb tənqidşünasları onun bəzi əsərlərini XVIII əsr Fransa maarifçilərinin görkəmli nümayəndəsi, şair, publisist Volterin yazılarına bənzədirlər. Bununla belə, Sədinin heç bir əsərində kobud söz və küfr yoxdur. Sədini oxuyan zaman Volter demişdir: “Əgər Sədi İrandandırsa, iranlılar çox mədəni xalq olmalıdırlar” [3].

Sədinin “Gülüstən” əsərində müxtəlif növ satirik hekayələr vardır: “Bir vəzir tanınmış bir sufiyə deyir ki, sultanın qəzəbindən qorxaraq gecə-gündüz ona xidmət edir və ondan mükafat gözləyir. Sufi ona cavabında qayıdır ki, əgər sultana ibadət etdiyi qədər Allaha da ibadət etsə, ən təqvalılardan olar”.

Sədinin ən çox tanınan hekayələrindən biri də budur: “Tülkü dedi: – Eşitmişəm ki, dəvəni biyara aparırlar. Soruşan dedi: – Ay axmaq, dəvə ilə sənə nə əlaqən, heç sən dəvəyə oxşayırsan? Tülkü dedi: – Sus, əgər paxıllar qərəzlə desələr ki, dəvədir, mənə də tutub apararlar. Onda kim mənim dərdimə qalıb can yandıracaq, tülkülüyümü sübut edəcək? Eşitməmişəm ki, deyiblər: Tülkü tülkülüyünü sübut edincə dərisini boğazından çıxararlar?” [4] Klassik ədəbiyyatda yumor üçün səciyyəvi olan məzəli hazırcavab hekayələrin kəşifçisi Sədinin “Gülüstən” əsərinə təqlid kimi yazılmış Əbdülrəhman Caminin “Bəharistan” kitabının “Rəvza” adlandırılmış fəslində təzahür edir. Bu fəsil şairin təbircə “qönçə dodaqları güldürmək, ürəkləri çiçəkləndirmək üçün” söhbətlərdə istifadə edilməyə yararlı olan məzəli hekayələrdən və şeirlərdən ibarətdir. Fəsil Peyğəmbərin etdiyi bir neçə zarafat nümunəsi ilə başlayır və daha sonra müxtəlif sosial təbəqələrdən olan insanların iştirak etdiyi hekayə və şeirlərlə davam edir. Əsas qəhrəmanlar bəzən Muaviyə, Harun-ər-Rəşid kimi ərəb xəlifələri, Bəhlul və Cuha kimi təlxəklər, bəzən Əsmayi, Fərəzdəq və Cahı kimi ərəb alimləri, yaxud şairlər və cahil bədəvilərdir.

Farsdilli şairlərdən böyük tacik şairi, musiqişünas, filosof və alimi Caminin bəzi əsərlərində hadisələr Bağdad və Bəsrə şəhərlərində, digərlərində isə Nişapur, Bəlx və Qəznə kimi İran şəhərlərində cərəyan edir. Bu hekayələrin qəhrəmanları din alimləri, vaizlər, həkimlər, şairlər, sənətkarlar, qullar, dilənçilər, əlillər, bir sözlə, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrindən olan insanlardır. Hekayələrin əsasında qəribə situasiyaya düşmüş bu insanların gülüş doğuran hazırcavab, məzəli dialoqları durur. Cami bəzən nalayiq zarafatlar söyləməkdən və ədəb qaydalarına uyğun gəlməyən hadisələr danışmaqdan da çəkinməmişdir.

Fars lirik poeziyasının xüsusiyyətlərindən biri yumorun daha incə növü ironiyadır. Bu ən yaxşı şəkildə Hafizin qəzəllərində özünü göstərir. Şair xüsusilə qeyri-səmimi və yalançı dindarlığı qınadığı zaman ironik yumordan istifadə etmişdir.

Ənənəvi fars ədəbiyyatında müasir oxucuları ən çox cəlb edən yumor janrı, şübhəsiz ki, parodiyadır. Bu zaman tənqid atəşinə tutulan şəxs müəllifin rəqibi olduqda yumor satira ilə əvəz oluna bilər ki, bu aspekt həcvi ehtiva edir.

Bununla belə, parodiyaların hədəfi çox vaxt hər hansı konkret şəxs deyil, ciddi ədəbiyyatın müəyyən janrları idi. Satirik şair Suzaninin əksər şeirləri bu qəbildəndir. O, adətən müasiri olmayan şairləri hədəf alırdı və buna görə yaradıcılıq həyatında təhlükə yaranmırdı. Bu istiqamət Elxanilər dövlətində yaşamış fars şairi Şirazlı Übeyd Zəkəninin yaradıcılığında da ön plana çıxmışdı [5]. Onun eyni əsərdə paralel şəkildə nəsr və nəzm formasında olan parodiyalarında hədəf ciddi yazı janrlarıdır. Məsələn, “Əxlaq-e əşrəf” (Əsilzadənin əxlaqı) o dövrdə qəbul edilmiş ədəb-ərkan qaydalarının əksini ehtiva edən “alternativ” əxlaq dərslidir. “Riş name”də (Saqqal kitabı) saqqal ilə şair arasında məzəli poetik mübahisə bir gəncin çənəsində ilk tükün görünməsi hadisəsi üzərində qurulmuş, zarafatyana şəkildə saqqalın mahiyyəti təsvir edilmişdir. Müasir tərcüməçilər belə hesab edirlər ki, Übeyd Zəkəninin məqsədi öz dövrünün ictimai və siyasi ayrılıqlarını tənqid etməkdir. Bu cür əsərlər oxucunu həm məlumatlandırır, həm də əyləndirir. “Muş o gorbe” (Siçan və pişik) adlı yumoristik nağılda siyasi konteksti asanlıqla başa düşmək olur. “Tərifat” silsiləsində Übeyd Zəkani ictimai müzakirələrdə, xüsusən də alimlər və ədəbi dairənin üzvləri tərəfindən istifadə edilən ibarəli jarqonları ələ salır. Onun “Resale-ye delqoşa” (Ürək açıcı [və ya şadlıq verici] traktat) əsəri ərəb və fars dillərində məzəli hekayələr toplusudur. Bu janrda yazan digər şair “Divan-e əlbəse” (Geyim divanı) əsərinin müəllifi Mahmud Qari idi. Poeziyada parodiya xüsusən XV əsrdə İranın cənub bölgələrində çiçəklənməyə davam edirdi.

Müasir fars ədəbiyyatında poeziya və nəsrdə klassik yumorun müəyyən formaları saxlanmışdır, lakin onlar əsasən Qərbin təsiri altında yaranmış yeni tərz və yeni janrlar şəklində tətbiq edilmişdir. XX əsrin əvvəllərindən etibarən İranda baş verən siyasi təlatümlər və ənənəvi həyatın köklü dəyişməsi satira və yumorun funksiyasını dəyişdirdi. Saray ədəb-ərkan qaydalarının aradan qalxması ilə satira üçün şəxsi motivasiyanın əhəmiyyəti azaldı. Hər hansı bir şəxs dövrün siyasəti, korrupsiya və sosial ədalətsizliklərin ifşası kimi daha geniş ictimai maraq doğuran məsələlər çərçivəsində satiranın hədəfinə çevrilirdi. Məşrutə inqilabı (1905–1911) İranda müasir eranın başlanğıcını qoyaraq ədəbiyyatda da fundamental dəyişikliklərə yol açdı. İnqilabın başlanmasından da əvvəl, XX əsrin ilk onilliyində sonuncu Qacar hakimiyyəti zamanı İranın geridə qalmasının satira və yumor vasitəsilə ən təsirli şəkildə tənqid oluna biləcəyi dərk edildi. İranda satirik roman janrının inkişaf yolu Ceyms Moryerin Qacarlar dövrünün ilkin çağlarındakı cəmiyyətin satirik təsviri olan “İsfəhanlı Hacı Babanın sərgüzəştləri” (1824) əsəri ilə başlamışdır. Əsər fars dilinə tərcümə edilmiş və çox populyarlaşmışdır. Həmin janrda farsca yazılmış ilk roman (Azərbaycan və ya kürd əsilli) İran yazıçısı Zeynalabdin Marağayinin (1840-1910) 3 cildli “Səyahətname-ye Ebrahim bəy” (İbrahim bəyin səyahətnaməsi) əsəridir. Bu kitab Nəsrəddin şahın dövründə İranın acınacaqlı ictimai-siyasi vəziyyətini sadə dillə, bir güzgü kimi açıq-aydın şəkildə təsvir edir. Qacar məmurlarının əməlləri, hakimlərin rəftarı İran əhlinin savadsızlığı, ölkənin geridə qalması, camaatı aldadan mollaların əməlləri, insanların beynindəki xürafə

və xülyalar - hamısı bu kitabda eynilə və real şəkildə göstərilir. Əhməd Kəsrəvi “Tarix-e məşruteyi İran” kitabında yazır: “Çox insanı tapmaq olar ki, bu kitabın vasitəsilə ağır cəhalət yuxusundan oyanıb və aqah insanlara qoşulublar...“Səyahətname-ye Ebrahim bəy” yazılana qədər İran xalqları arasında bu üslubda kitab yazmanın sabiqəsi yoxdur. Xüsusilə, kitabın sadə və aydınlığı onun güclü təsir bağışlamasına əsl səbəbdir. O zaman iranlıların savadsızlığına görə bu kitabı bir savadlı şəxs evdə ya qəhvəxanələrdə oxuyurdu, onlarla insan bir yerə yığılıb ona qulaq asırdılar və beləliklə, kitabın təsiri lap çox olurdu” [6].

Məşrutə inqilabı illərində müstəqil mətbuatın yüksəlişi həm nəzm, həm də nəsrə satirik jurnalistika üçün yeni imkanlar açdı. Bunun ən parlaq nümunələrindən biri kimi Əli-Əkbər Dehkodənin cari hadisələri mükəmməl müşahidə qabiliyyəti ilə məzəli şəkildə şərh etdiyi “Çərənd o pərənd” (Cəfəngiyyat) başlığı altında köşə yazılarını göstərmək olar.

1920-ci ildən başlayaraq İranda müasir nəsr ədəbiyyatının dominant formasına çevrilən satira və yumor müasir cəmiyyətin yanlışlarını tənqid etmək üçün təsirli bir vasitə olmuşdur. O dövrü əks etdirən ən gözəl ədəbi nümunələrdən biri Məhəmməd Əli Camalzadənin “Yeki bud, yeki nəbud” (Biri vardı, biri yoxdu) adlı qısa hekayələrdən ibarət ilk toplusudur. Beləliklə, İranda qısa hekayə janrının təməli bu əsərlə qoyuldu. Janrın inkişafında rus yazıçısı A.Çexovun yaradıcılığının böyük təsiri olmuşdur [7]. İlk növbədə Çexovun əsərlərinin tragikomik təbiətini qeyd etmək lazımdır. Müəllifin tədricən öz personajlarına göstərdiyi mərhəmət oxucuda mənfi obrazlara belə rəğbət hissi yaradır. Bu əsərlərdə hadisələr gündəlik həyatda baş verir və yazıçının yumoru personajlarla onları əhatə edən reallıq arasındakı ziddiyyətləri ön plana çıxarır. Oxşar yumor hissi iranlılar üçün də xarakterikdir.

Fars satirik və yumoristik ədəbiyyatının bir çox əsərlərinin əsasında mərhəmət, Qərb və Şərq mədəni xüsusiyyətlərinin vəhdəti və faciəvi yumor durur ki, ədəbiyyatda bu yanaşmaya “Çexov yanaşması, Çexov baxışı” deyilir. Tam əminliklə demək olar ki, İran satirik yazıçıları bu üslubdan ustalıqla istifadə etməyi bacarırlar. Bu üslub ədəbiyyatda yeni yumor növünün başlanğıcını qoymuşdur. Bu, ətrafda baş verən cəfəngiyyatın öhdəsindən gəlməyə kömək edən, insanlara şəfqət və inamla dolu, əxlaqın gücünə və daha yaxşı gələcəyə inamla birləşən yumordur. Yazıçı qəhrəmanlarına mərhəmət hissi ilə yanaşaraq onlara kömək etmək üçün yol axtarır. Əsərlərində personajlara “Çexov yanaşması” nümayiş etdirən müəlliflərdən biri də 1979-cu il İslam İnqilabından sonra fars satirik və yumoristik nəsrinin ən məşhur simalarından olan Manuçöhr Ehteramidir. Digər İran satirik yazıçısı Bəhram Sadəki isə gülüşlə göz yaşını elə məharətlə birləşdirir ki, oxucunu acı-acı güldürür. Onun yumoru gizli, gözə çarpmayan və müəyyən dərəcədə faciəvidir.

Müasir İran satirik nəsrində qəhrəmanlar sadə insanlar, ziyalılar, kasıb aristokrat ailələrin təhsilli nümayəndələri və orta təbəqədir. Məhəmməd Əli Əfraştə, Cəlal Əli Əhməd, Qulamhüseyn Səidi, Bəhram Sadəki, Mənuçöhr Ehterami, Məhəmməd Məsud kimi yumoristik və satirik nəsrin bir çox başqa müəllifləri öz əsərlərini cəmiyyətin bu təbəqəsinin nümayəndələrinə həsr etmişlər. Bu da satira və yumorun istiqamətini dəyişib yüksək təbəqədən yan keçərək, sayca daha çox olan sosial təbəqənin həyatını hədəf aldığı göstərir. Əksər müasir yazıçılar yumordan ciddi və çox vaxt faciəvi süjetlər fonunda da istifadə etmişlər. Məsələn, Hedayət “Haci Ağə” romanında İkinci Dünya Müharibəsi zamanı qara bazarda təkər alveri ilə məşğul olan mənfəətpərəst obrazının təsvirini acı yumorla vermişdir.

Fars ədəbiyyatında dilin incəlikləri yumoristik yazıda mühüm vasitəyə çevrilmişdir. Məhəmmədəli Camalzadə ənənəvi molla və qərbləşən ziyalı kimi sosial tipləri xarakterizə etmək üçün nitq vərdişlərindəki fərqlərdən istifadə edirdi [8]. Sadiq Hedayət də ədəbi fars dili ilə danışmaq dili arasındakı müxtəlifliyi ustalıqla qələmə almaqda Camalzadənin yolunu davam etdirmişdir. O, Məshəddə İmam Rzanın hərəmini ziyarət edən bir qrup insanı təsvir edən “Ələviyyə xanım” romanında danışmaq dilində işlənən yumoristik ibarələrdən ustalıqla istifadə etmişdir.

Siyasi rejimin dəyişməsinə baxmayaraq, müasir fars nəsrində siyasi satira və yumor hələ də canlı qalır. Huşəng Golşiri 1970-ci illərdə “Mərde ba kravət-e sorx” (Qırmızı qalstuklu adam) hekayəsində Savak kəşfiyyat idarəsinin agentinin dilindən məzəli monoloq qələmə almışdır. O, həmçinin “Fəth-name-ye moğan”da (Moğanın fəthi) İslam İnqilabından sonra spirtli içkilərin qadağan edilməsini satira dili ilə təsvir etmişdir. Son onilliklərin ən məşhur yumoristik İran yazıçılarından biri İrec Pezeşkzadə 1973-cü ildə çap və bir çox dillərə tərcümə edilmiş “Dayi can Napoleon” romanı dünya oxucularının rəğbətini qazanmışdır.

İrandakı siyasi şərait siyasi mövzularda yumorla da olsa, açıq şəkildə yazmaq təhlükəli edirdi. Uzunmüddətli sərt məhdudiyətlər müəyyən dərəcədə söz azadlığına icazə verildiyi vaxtlarda yalnız qısa müddət aradan qaldırılırdı. Buna baxmayaraq, İranda satirik-yumoristik yazı ənənəsi cəmiyyətin çatışmazlıqlarını nişan alan silah kimi davamlı istifadə edilir. Məşrutə İnqilabından bəri dövrü mətbuat tənqidi gülməli şəkildə təqdim etmək üçün təsirli vasitə olmuşdur [9]. Uzun və ya qısa müddət ərzində nəşr edilən çoxsaylı jurnallar hakimiyyət orqanları tərəfindən bağlandıqda çox vaxt yeni adlar altında yenidən peyda olurdu.

1930-cu illərdə çıxmağa başlayan “Tövfiq” jurnalı uzun müddət nəşr edilməyə müvəffəq olaraq az qala əfsanəvi bir nümunəyə çevrilmişdi. Məhəmməd Müsəddiqin Baş Nazir olduğu dövrdə (1952-53) 1953-cü ildə ölkədən mühacirət etmiş Tude partiyasının üzvü, güclü siyasi satirik Məhəmməd Əli Əfraştə tərəfindən “Çilingər” jurnalı nəşr olunurdu.

Keçən əsrin əvvəllərində ortaya çıxan digər müasir siyasi satira vasitəsi, daha geniş, savadsız kütlə üçün də anlaşılan və daha təsirli olan karikatura jurnalları oldu. İnqilab dövründə fars satirasından başqa, Azərbaycan satirası da güclü idi. Dahi azərbaycanlı mütəfəkkir, satirik Cəlil Məmmədquluzadə bu dövrdə Təbrizdə özünün məşhur “Molla Nəsrəddin” həftəlik jurnalını çap etdirirdi. Jurnalda İran karikatura sənətinin yaranmasına və inkişafına səbəb olmuş ölkə tarixində ilk karikaturalar nəşr edilirdi.

İranda sosial çatışmazlıqları tənqid edən yumor üçün həmişə daha çox şərait olmuşdur. 1920-ci illərdə nəşr olunan yumoristik şeirləri ilə hələ də çox populyar olan İrec Mirzə İranda qadınların hüquqlarını müdafiə edirdi. Digər müasir şairlərdən “Tövfiq” jurnalı üçün yazan Abbas Forət və Əbülqasim Halətin yumorlu şeirləri oxucuların rəğbətini qazanmışdı. Sədinin “Gülüstən” əsəri satira nümunəsi kimi müasir fars şairlərini ruhlandırmağa davam edirdi. Şair Fereydun Təvəlloli dövrünün sosial çatışmazlıqlarını təsvir edən “Əl-təfasil” (Təfərrüatlar) adlı satirik toplusunu “Gülüstən”dan ilhamlanaraq yazmışdır.

İranda xalq teatri, meydan tamaşaları qədim tarixə malikdir. Belə tamaşalarda yumor həmişə ön plana çıxmışdır [10]. Müasir anlamda dramaturgiya isə yalnız keçən əsrdə ədəbi janra çevrilmişdir. İlk müasir satirik pyeslər Molyerin fars dilinə uyğunlaşdırılmış komediyaları olmuşdur. Dram sənətinin

böyük həvəskarı olan Nəsrəddin şahın sarayında kiçik bir teatr tikilmişdi. Burada 1871-ci ildə Hüseyn Xan Sepahsaların təklif etdiyi islahatlardan danışan “Baqqalbazi dər hozur” kimi komediya tamaşaları ifa olunurdu.

Qərb dramaturgiyasının qaydaları əsasında xüsusi olaraq teatr üçün yazılmış satirik yumoristik əsərlər dahi Azərbaycan mütəfəkkiri Mirzə Fətəli Axundzadənin Azərbaycan türkcəsində yazdığı komediyalar olmuşdur; onlar Mirzə Məhəmməd-Cəfər Qaracadağı tərəfindən fars dilinə tərcümə edilmişdir. Mirzə Ağa Təbrizinin komediyaları isə rüşvətxor yerli valilərin xalqa zülmünü satirikləşdirirdi. İranda məşhur olan bu əsərlər həm satira və yumoruna, həm də danışiq dilindən istifadəsinə görə yüksək qiymətləndirilmişdir.

XIX əsrin sonlarından başlayaraq indiki zamana qədər mühacirətdə olan farsdilli yazıçılar İrani dünyada tanidan, müxtəlif mövzulara toxunmaqla, bəzən hətta İranda hakimiyyətdə olan rejimləre meydan oxuyan, ədəbiyyatsevərlərin rəğbətini qazanmış, həm ciddi, həm də yumoristik janrlarda mühacirət ədəbiyyatı yaratmağa müvəffəq olmuşlar.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://www.iranicaonline.org/articles/humor>
2. <https://az.wikipedia.org/wiki/Qabusnamə>
3. <https://www.irannamag.com/en/article/approach-humour-persian-literature/>
4. <https://fayllar.org › sedi-sirazi>
5. https://az.wikipedia.org/wiki/Übeyd_Zəkani
6. https://az.wikipedia.org/wiki/Hacı_Zeynalabdin_Marağayi
7. <https://klauzura.ru/2018/02/o-vliyani-tvorchestva-chehova-na-iranski-pisatelej/>
8. https://az.wikipedia.org/wiki/Seyid_Məhəmmədəli_Camalzadə
9. https://en.wikipedia.org/wiki/Mass_media_in_Iran
10. https://en.wikipedia.org/wiki/Persian_theatre